

УДК 159.953.34

Писаренко Н.О.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОДУКТИВНОГО ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ ЯК УМОВИ АКТИВНОЇ РОЗУМОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ТВОРЧОЇ САМОСТІЙНОСТІ

Постановка проблеми. Особистісна спрямованість освіти є однією з основних тенденцій розвитку сучасної загальноосвітньої школи. Саме тому на перший план шкільної освіти сьогодні виступають завдання створення оптимальних сприятливих умов для виявлення і розвитку пізнавальних процесів, здібностей учнів, задоволення їх потреб та інтересів, розвитку інтелектуальної активності і творчої самостійності.

Перебудова системи освіти в нашій державі, яка спрямована на демократизацію, гуманізацію, децентралізацію, торкнулася системи викладання іноземної мови. Нова мовна ситуація спонукає науковців до пошуків ефективних психолого-педагогічних засобів засвоєння іноземної мови, а саме оптимізації розвитку довільного запам'ятовування англомовних текстів. Вільне володіння іноземною мовою сприяє виробленню позитивного ставлення учнів-підлітків до неї через створення реальних можливостей для духовного розвитку й емоційного самовираження морального комфорту та радісної атмосфери спілкування шляхом ознайомлення з життям й культурними цінностями однолітків інших країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальновідомо, що психічний пізнавальний процес - пам'ять – це основа будь-якого пізнання, навчання, передумова будь-якої діяльності. Відомі вчені (А.Н.Білоус, Л.С.Виготський, П.І.Зінченко, З.М. Істоміна, А.О.Смирнов та інші) підкреслюють, що пам'ять як особливий когнітивний психічний процес, не дається людині в готовому вигляді. Без пам'яті жоден з психічних процесів не відбувається. Вона складається і змінюється під впливом умов життя, виховання й навчання; є орієнтиром у навколишньому світі. Чим багатша пам'ять, тим яскравіша особистість. Одним з найважливіших процесів пам'яті є запам'ятовування, який включає прийом інформації, кодування її та реєстрацію в пам'яті [4; 6; 8].

Тому актуальним є коло питань щодо докладного визначення дослідниками-психологами ефективних психолого-дидактичних засобів розвитку довільного запам'ятовування англомовних текстів учнями підліткового віку.

Дослідження вчених-психологів показали, що пам'яттю можна керувати, її можна розвивати, навчаючись спеціальних прийомів. Праці П.І. Зінченка,

А.О. Смирнова в галузі теорії мимовільної пам'яті, дослідження П.Я. Гальперіна, Д.Б. Єльконіна, В.В. Давидова в галузі теорії та практики навчання показали, що при особливій організації навчання мимовільне запам'ятовування за своєю ефективністю не тільки не поступається спеціальному заучуванню, але найчастіше ефективніше за нього. Значущість цих робіт, безперечно, заслуговує уваги, але разом з цим, у деяких авторів з'явилася тенденція до переоцінки мимовільного запам'ятовування та недооцінки ролі довільної пам'яті в процесі навчання.

Відомий практичний психолог Г.С. Абрамова підкреслює, що найбільш важливими умовами успішного довільного запам'ятовування є встановлений логічний зв'язок між елементами інформації, усвідомлений її зміст та значення, складений план, проведена схематизація інформації [1, с.159].

Формулювання цілей статті. З огляду на сказане вище, мета нашої статі полягає у психологічному аналізі досліджень довільного запам'ятовування англomовних текстів учнями загальноосвітньої школи.

Виклад основного матеріалу. Одним з перших мислителів, які вказали на чільну роль пам'яті в пізнавальній активності людини, був Платон. Платон вважав, що знання – це „розбуджені питаннями” щирі думки, а механізмом породження знання є пригадування. На думку Арістотеля, пам'ять є соціальною спадкоємицею, нашим безцінним духовним багатством і силою. Співзвучною Арістотелеві є думка англійського філософа Джона Локка про те, що пам'ять є скарбницею ідей, без якої суспільний прогрес був би неможливим [5, с.106]. Початком експериментального вивчення пам'яті наприкінці ХІХ ст. стали роботи німецького психолога Г.Еббінгауза, який у дослідах на собі самому окреслив кількісні закони заучування, утримання і відтворення послідовностей безглузвих складів [9, с.469]. Цей підхід був продовжений у біхевіористських дослідженнях „вербального наочіння”. Майже одночасно почалося вивчення здатності пам'яті фіксувати складний осмислений матеріал.

У посткласичних версіях біхевіоризм визнає не тільки фактори, пов'язані з підкріпленням, але й значиму роль когнітивного компонента процесів заучування й наочіння. „Все більший відхід американської психології від традиційного біхевіоризму, – відзначає Т.П. Зінченко, – змінює уявлення й про пам'ять”. Так, зокрема, Дж. Міллер висунув ідею „об'єднання”. Відповідно до цієї ідеї, ефективність заучування й збільшення обсягу матеріалу, яке запам'ятовано, досягається за рахунок угруповання матеріалу шляхом об'єднання [3, с.175].

Найбільший дослідницький інтерес до феномена пам'яті виявився в когнітивній психології, головним завданням якої стало вивчення пізнавальної активності людини. Зрозуміло, що навіть елементарний пізнавальний акт, яким є сенсорне відображення стимульного впливу, неможливий без участі пам'яті. Пам'ять не тільки дозволяє ідентифікувати й пізнавати навколишню нас

предметну реальність, але й забезпечує необхідні умови пізнавальної діяльності [2, с.12].

Структурний підхід до дослідження пам'яті не дозволяє правдиво описати багато очевидних емпіричних фактів. Критикуючи структурні моделі пам'яті, вітчизняні когнітивні психологи справедливо відзначають, що вихідним пунктом теоретичного аналізу пам'яті в концепціях цього типу виявляється фізичний вплив стимулу на рецепторні поверхні органів чуття.

У психології дослідження пам'яті проводилися, головним чином, у руслі діяльнісного підходу (Л.С. Виготський, А.Р. Лурія, О. М. Леонтьєв, П.І. Зінченко, В.П. Зінченко, А.О. Смирнов). Вітчизняні психологи говорять про пам'ять, як про „дію у власному сенсі слова”, що має свідому мету і спирається на суспільно вироблені знакові засоби. Поряд із довільним запам'ятовуванням вивчалася і мимовільне, досліджувалася залежність успішності процесів запам'ятовування від їхньої структури діяльності. З ім'ям П.І. Зінченка і А.О.Смирнова пов'язаний новий етап в розвитку психології пам'яті, коли пам'ять вивчалася в єдності з різними формами діяльності суб'єкта.

При аналізі структури процесів пам'яті основною одиницею їх функціонування і розвитку повинна бути, на думку П.І. Зінченка, дія суб'єкта. Головним своїм завданням він уважав вивчення закономірностей мимовільного запам'ятовування і порівняння його з довільним. З основних теоретичних висновків випливає шлях дослідження закономірностей і залежність мимовільного запам'ятовування від змісту і структури діяльності, в якій воно здійснюється, від мотивів, цілей і способів діяльності.

У фундаментальній праці [6], присвяченій проблемам мимовільного запам'ятовування, П.І.Зінченко досліджував різні його закономірності: зв'язок з різними видами діяльності, їх способами, цілями, дав порівняльний аналіз довільного і мимовільного запам'ятовування. Він показав, що один з основних моментів запам'ятовування, мимовільний або довільний, – спосіб роботи над матеріалом. Аналіз матеріалу, над яким працює суб'єкт, здійснюється за допомогою різних перцептивних або розумових дій, які у відповідності до певної мети діяльності є засобом її досягнення.

Подальше вивчення пам'яті П.І. Зінченко здійснював на основі порівняльного аналізу довільного і мимовільного запам'ятовування. Він спирався на те, що основним у порівняльному вивченні мимовільного і довільного запам'ятовування є аналіз діяльності, результатом якої є мимовільне запам'ятовування, і аналіз спеціальних мнемічних дій, які, на його думку, становлять основу довільної пам'яті. Мимовільне і довільне запам'ятовування відрізняється своїми цілями. Щодо способів, то довільна пам'ять характеризується логічною обробкою матеріалу з метою запам'ятовування.

Аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, порівняння – це способи довільної пам'яті. Але, як наголошував учений, ці способи водночас є прийомами мислення, розуміння, осмислення будь-якого матеріалу.

Таким чином, способи роботи над матеріалом свідчать про те загальне, що об'єднує мисленнєві і мнемічні дії. П.І. Зінченко розглянув динаміку перетворення пізнавальної дії на засіб запам'ятовування. Пізнавальна дія, на його думку, повинна бути сформована і засвоєна таким чином, щоб вона могла використовуватися з метою запам'ятовування [6, с.285-292].

Отже, довільному логічному запам'ятовуванню передують розвиток дискурсивного розуміння, яке знаходиться в найтіснішому зв'язку з ним на всіх етапах свого розвитку [6, с.311-312].

Встановивши зв'язки між пізнавальними і мнемічними діями, П.І.Зінченко по-новому визначив проблему зв'язку і взаємовідношення між мисленням і запам'ятовуванням. Прийоми логічного запам'ятовування можуть сформуватися тільки на основі певного рівня сформованості пізнавальної дії, яка використовується як спосіб мнемічної дії. Звідси стає зрозумілою виявлена в дослідженнях закономірність „відставання” мнемічних дій від пізнавальних у процесі їх формування.

У роботах П.І. Зінченка проаналізований один аспект: залежність запам'ятовування від розуміння. Інший аспект – залежність розуміння від особливостей мнемічного завдання в умовах довільного запам'ятовування – глибоко розкритий у роботах А.О.Смирнова.

Досліджуючи вплив запам'ятовування на розуміння, автор уважав наявність мнемічного завдання умовою, яка визначає своєрідність розуміння, коли воно включене у процес запам'ятовування.

Смислове угруповання виконується школярами як самостійна дія, а не як частина дещо складнішої діяльності. Таким чином, перетворення смислового угруповання на прийом запам'ятовування, на засіб виконання іншого завдання ще не відбулося. Це добре узгоджується з даними П.І. Зінченка, який доводив „відставання” мнемічної дії від пізнавальної, перетворення останньої на спосіб запам'ятовування лише за повного його усвідомлення без автоматизації.

Значна увага приділяється автором питанню залежності запам'ятовування від діяльності і характеристиці запам'ятовування як виду особливої діяльності. Він охарактеризував розумову діяльність людини в умовах запам'ятовування. На підставі великого експериментального матеріалу показав, що довільне запам'ятовування стає максимально продуктивним і реалізує багаті можливості, закладені в ньому, тільки в тих випадках, коли включає різноманітні форми інтелектуальної діяльності, активну розумову роботу [8, с.148].

Підкреслюється і факт існування розриву між засвоєнням дій, основних для запам'ятовування, і використанням їх як прийомів запам'ятовування. Дія може бути сформована, але прийомом запам'ятовування не стати. Автор

відзначив, що недостатньо навчити учнів дій, які допомагають запам'ятовуванню, по своїй природі, поза процесом запам'ятовування, а треба навчити користуватися цими діями при заучуванні як засобом, для полегшення запам'ятовування.

У процесі навчання пам'ять часто розглядається як автономна здібність людини. У своєму дослідженні А.О. Смирнов підкреслює, що мнемічна спрямованість найяскравіше виражена при довільному запам'ятовуванні. Розглядаючи залежність запам'ятовування від спрямованості діяльності, А.О. Смирнов зупинився на питанні про вплив різних видів мнемічної спрямованості як такі, що має важливе значення в навчальній діяльності. Дослідник показав, що перевага довільного запам'ятовування може бути реалізована тільки при певному характері мнемічної діяльності суб'єкта і, перш за все, за умови високої активності його діяльності. Відсутність цієї умови може привести до зворотного зв'язку між довільним і мимовільним запам'ятовуванням порівнянно з тим, що розглядається як єдине характерне для них [8, с. 66-74]. У дослідженнях Р.Клацки і У.Найсера показано вплив тільки окремих умов організації матеріалу і навчання на повноту, точність і міцність довільного запам'ятовування: вплив змісту, структури і розуміння матеріалу, що запам'ятовується, його вербальне оформлення, характер створення образу, роль схеми у створенні образу і його збереженні [3, с.369].

У роботах, присвячених запам'ятовуванню речень, Х.Севін, Е.Перрчонок та ін. стверджується, що запам'ятовування речень, які мають у порівнянні із словами особливий статус в пам'яті, залежить від довжини речення, його граматичної структури, зокрема, її складності, глибини і семантичного змісту, а також від співвідношення глибини і семантичної повноти речення. Встановлено, що зміст речення і розповіді в цілому зберігається в пам'яті значно довше, ніж конкретні слова, що входять до їх складу. Так, Закс показав, що піддослідні майже відразу забувають деталі окремих речень, зберігаючи в пам'яті їх семантичне значення. Психолог О.М.Леонтьєв під час дослідження розвитку вищих форм запам'ятовування встановив, що розвиток вищих людських форм пам'яті відбувається завдяки розвитку запам'ятовування через зовнішні стимули-знаки. Подальше її вдосконалення йде по двох взаємопов'язаних лініях: по лінії розвитку і удосконалення засобів запам'ятовування та по лінії перетворення цих засобів зовнішнього запам'ятовування на засоби внутрішні. Була виділена основна умова продуктивного запам'ятовування – активна розумова діяльність, здійснювана в процесі наочної діяльності із перетворення об'єктів пізнання на продукт пізнання. Саме характер наочної і розумової діяльності зумовлює продуктивність запам'ятовування, а їх організація становить систему умов довільного і мимовільного запам'ятовування [7, с.14].

У 50-60-х роках з'явилась концепція Л.Постмана про внутрішні специфічні реакції, як активні механізми запам'ятовування. Він встановив, що довільне запам'ятовування може бути успішнішим за мимовільне в тому випадку, якщо інструкція для запам'ятовування стимулює суб'єкта на обробку матеріалу, оскільки ефективніша, ніж інструкція, ініційована постановкою будь-яких практичних і пізнавальних завдань. Завдання, що застосовуються для вивчення мимовільного запам'ятовування, в західній психології називаються орієнтуючими. Про них йдеться, коли при пред'явленні одного і того ж матеріалу піддослідні виконують різні за змістом завдання, орієнтуючись, відповідно до інструкції, на різні його сторони, властивості і відношення, а експериментатор оцінює успішність мимовільного запам'ятовування в неоднакових умовах роботи з одним і тим ж матеріалом [3, с.303].

Висновки. Запорукою вивчення процесів запам'ятовування є здобутки вчених у галузі психолого-педагогічних наук, які створили загальну методологію досліджень. У роботах вітчизняних психологів, які традиційно проводилися у рамках діяльнісної концепції, велику увагу приділено розвитку пам'яті учнів. Пам'ять – це основа будь-якого пізнання, навчання, передумова будь-якої діяльності. За останні роки у вітчизняній психології сформувався новий системний підхід до дослідження психічних процесів. У руслі цього підходу центральною проблемою є питання продуктивних, регулюючих функцій мнемічних процесів. При особливій організації навчання довільне запам'ятовування за своєю ефективністю не тільки не поступається спеціальному заучуванню, але й значно ефективніше за нього.

Проведений аналіз дає можливість зробити висновок про те, що при використанні пам'яті у процесі навчання, для досягнення високих результатів при довільному запам'ятовуванні необхідно враховувати особливості матеріалу, рівень оволодіння і способи роботи над ним.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у побудові теоретико-методологічної моделі дослідження впливу психолого-дидактичних засобів на продуктивний розвиток та формування довільного запам'ятовування англійських текстів учнів підліткового віку; у виявленні психолого-дидактичних засобів та здійсненні добору основних форм ефективного психолого-педагогічного впливу на учня-підлітка з метою інтенсифікації його продуктивного довільного запам'ятовування англійських текстів; у розробленні та апробуванні програми психолого-дидактичних вправ щодо корегування процесів довільного запам'ятовування для учнів підліткового віку на уроках англійської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова Г.С. Общая психология: учеб. пособие для вузов / Г.С. Абрамова. – М.: Академический проект, 2002. – 496 с.

2. Агафонов А.Ю. Психология мнемических явлений: учеб. пособ. / А.Ю. Агафонов, Е.Е. Волчек. – Самара, Изд-во «Универс-групп», 2005. – 120 с.
3. Бенеш Г. Психологія: dtv-Atlas: Довідник: пер. з нім. / Худож. Герман і Катеріна фон Заальфельд; наук. ред. пер. В.О.Васютинський. – К.: Знання-Прес, 2007. – 510 с.
4. Выготский Л.С. Память и её развитие в детском возрасте: собр. соч. / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1982. – Т.2. – С. 381 – 395.
5. Дубравська Д.М. Основи психології: навч. посіб. / Д.М. Дубравська. – Львів: Світ, 2001. – 280 с.
6. Зинченко П.И. Непроизвольное запоминание / П.И. Зинченко. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 562 с.
7. М'ясоїд П.А. Загальна психологія: навч. посібник / П.А. М'ясоїд. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.
8. Скрипченко О.В. Загальна психологія: хрестоматія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук. – К.: Каравела, 2007. – 640 с.
9. Смирнов А.А. Проблемы психологии памяти / А.А. Смирнов – М.: Просвещение, 1966. – 432 с.
10. Спенсер Г. Основные направления психологии в классических трудах. Ассоциативная психология / Г. Спенсер, Т. Циген. – М.: ООО «Издательство АСТ-ЛТД», 1998. – 560 с.

АНОТАЦІЯ

Писаренко Н.О. Дослідження продуктивного запам'ятовування як умови активної розумової діяльності і творчої самостійності. У статті описано психологічний аналіз досліджень з питань довільного запам'ятовування. Виявлено, що пам'ять має свідому мету і спирається на суспільно вироблені знакові засоби, котра вивчалася в єдності з різними формами діяльності суб'єкта. Вказано залежність запам'ятовування від розуміння та залежність розуміння від особливостей мнемічного завдання в умовах довільного запам'ятовування.

Ключові слова. *Довільне запам'ятовування, мимовільне запам'ятовування, пам'ять, структурний підхід, діяльнісний підхід, мнемічна дія.*

АННОТАЦИЯ

Писаренко Н.А. Исследование продуктивного запоминания как условие активной умственной деятельности и творческой самостоятельности.

В статье описан психологический анализ исследований по вопросам произвольного запоминания. Выявлено, что память имеет сознательную цель и опирается на общественно выработанные знаковые способы, которая изучалась в единстве с разными формами деятельности субъекта. Указана

зависимость запоминания от понимания и зависимость понимания от особенностей мнемической задачи в условиях произвольного запоминания.

Ключевые слова. Произвольное запоминание, произвольное запоминание, память, структурный подход, деятельностный подход, мнемическое действие.

SUMMARY

Pysarenko N.A. Research of productive memorizing as conditions of active mental activity and creative independence. The psychological analysis of researches on the questions of the arbitrary memorizing is described in the article. It is discovered that memory has a conscious purpose and leans against social produced sign facilities, which was studied in unity with the different forms of activity of subject. The dependence of memorizing from understanding and dependence of understanding from the features of mnemonical task with the conditions of the arbitrary memorizing are mentioned.

Key words. *Arbitrary memorizing, involuntary memorizing, memory, structural approach, action approach, mnemonical action.*